

Mahmud ALLAHMANLI,
filologiya elmləri doktoru,
professor

(Əvvəli ötən sayımızda)

Araşdırıcı dünya dillərində dörd anlayışı bildirən ayrı-ayrı, yaxud uyğun fonetik qabığı zooleksemaların məcazi mənaları arasında uğurluq, oxşarlıq, hətta eynilik olduğu açıqlanmış və konkret örnəklərlə öz linqvistik düşüncələrini gerçəkləşdirməyi bacarmışdır. Belə ki, o, Azərbaycan, türk, türkmən, özbək, qazax, qırğız, rus, ingilis dillərində qurd anlayışını linqvistik kontekstdə ifadə görümünün metaforik anlamda vəhşi, acgöz, yırtıcı, amansız adamları dəyərləndirir, yəni göstərilən özəlliklərin daşıyıcıları adları göstərilən dillərdə qurd anlayışını bildirən sözlə adlandırıldığı söylenebilir. Azərbaycan, türk, türkmən və rus dillərində çox fəlakətlərdən, təhlükələrdən, sınaqlardan çıxmış, çox çətinliklər görmüş adam metaforik anlamda qurda bənzədildiyi fikrinin irəli sürülməsi də diqqət çəkən məsələlərdəndir.

Yusif Yusifov müxtəlif dillərin zooleksemaların daha çox millilik keyfiyyətlərini özündə gerçəkləşdirən tematik söz qrupları adlandırmış və buna görə də eyni anlayışı bildirən ayrı-ayrı dillərin bəzi zooleksemalarının obrazlılıq, emosionalıq baxımından heç də həmişə uyğun gəlmədiklərini göstərmişdir. İngilis dilində aslan anlayışının linqvistik göstəricisini, yəni aslan anlayışı ifadə edən zooleksemaların müsbət məcazi mənaların daşıyıcısı hesab edilməklə yanaşı, rəhmsiz, qəddar, kobud, daşürəkli insanları seçiyənlərdən metafora kimi işləndiyini demişdir. O, başqa türk, eləcə də rus və ingilis dillərinin fərqli olaraq qazax dilində aslan anlayışını göstərən dildə aristan sözünün hökmdar, hakim, padşah mənalarının simvolik ifadə görümlü kimi tanındığını demişdir. Yusif Yusifov fransız sözü pouie (toyuq) ornitoniminin sadə qadın, Azərbaycan, rus dillərində həmin quşun adının - ornitonimin dəyərləndirmə funksiyasına görə fərqləndirici - yelbeyin, ağıldanköm, səfəh mənalarını bildirdiyi haqqında məlumat vermişdir. Araşdırıcı xoruz-petux - coq zoonimlərinin də maraqlı mənə münasibətlərini açıqlamışdır. Tədqiqatçı Azərbaycan, rus dillərində lovğa, dikbaş, davakar, qızgın, həris adamlara xoruz, fransız dilində isə hamının baxıb həzz aldığı, fərəhləndiyi vüqarlı, hörmətli şəxslərin məcazi, metaforik anlamda xoruz anlayışını ifadə edən sözlə adlandırıldığını diqqətə çatdırmışdır. O, fransız dilində coq sözünün metaforik adının bəzi təhriflərə rus pavlin (tovuz quşu) və indiok (hinduşka) sözləri ilə verməyin mümkünlüyünü söyləmişdir. O, fransız dilində qartal anlayışını ifadə edən, bildirən zooleksemaların məcazi, məcazi-

metaforik mənasına Azərbaycan və rus dillərindəki həmin anlayışı bildirən sözlərdən fərqləndiyini ağıl ilə diqqətə çəkən, düşüncəsi itiliyi ilə başqalarından seçildiyi şəxsə deyildiyi göstərilir. Azərbaycan və rus dillərində qartal anlamı zooleksemələr isə qorxmaz, igid, ürəkli, qoçaq adama deyilir. qarşılıqlarından seçildiyini diqqətə çatdırmışdır. Fransız dilində ağıl ilə diqqətə çəkən, irəli gedən məşhur, görkəmli adamların məcazi, yaxud metaforik anlamda qartal oxşadıldığını deyən Yusif Yusifov azərb., rus dillərində igid, ürəkli, qoçaq, qorxmaz adamların məcazi mənada qartal oxşadıldığını demişdir.

Yusif Yusifov zooleksemələr sisteminin dilxarici ələmi əks etdirən söz qrupu adlandırmış, göstərilən adların - zooleksemələrin dilxarici varlıqları - quşları, heyvanları (onların bütün növlərini), balıqları, həşəratları (cücüləri), sürünənləri, gəmiriciləri göstərilən adları, yəni zooleksemələri yaradan, formalaşdırən qaynaq kimi dəyərləndirmiş, eyni zamanda zooleksemələrin (adların) də onları nitqdə, daha doğrusu dildə gerçəkləşdirdiyini, yaşatdığını, tanıtdığını, anlayışların insan şüurunda, düşüncəsində anlaşılmaması zooleksemələrin həmin canlı varlıqlara aid məfhumların - anlayışların insan şüurunda, düşüncəsində dərk edilməsini, başa düşülməsini, anlaşılmamasını təmin edən ən önəmli, başlıca örnəklər olduğunu aydınlaşdırmağı, açıqlamağı bacarmışdır. Araşdırıcı özək örnəklərə söykənərək canlı varlıqları - quşları, heyvanları, ba-

Dünyada hər günün bir hökmü vardır. Hər qərarı, hökmü verən zaman olur. Alqış deyək, öz əsrinin sürətilə ayaqlaşan hər insana! Uzadaq ömrünü hər bir anın da, Yel kimi keçməsin vaxt üstümüzdən.

Yusif Yusifov gənc yaşlarında Tələbə işlərinin Respublika yarışında iki dəfə birinci yeri tutmuşdur. 1978-ci ildə Səməd Vurğunun "Komsomol" poemasında bədii təsvir və ifadə vasitələri mövzusunda çıxışına görə Respublika Təhsil nazirliyinin Birinci Dərəcəli diplomuna, 1979-cu ildə "Fəlsəfi zaman anlayışının linqvistik ifadə vasitələri" mövzusunda yazdığı elmi-tədqiqat işi ilə bağlı çıxışına görə "Ən yaxşı tələbə elmi işinə görə" medalı ilə təltif edilmişdir. O, konkret faktlarla obyektiv zaman anlayışının linqvis-

DİLÇİ ALİM YUSİF YUSİFOV: ÖZÜNƏMƏXSUSLUQ VƏ İSTEDAD NÜMUNƏSİ

lıqları həşəratları, sürünənləri və gəmiriciləri həyatın - gerçəkliyin dolğun layı, toplumu, zooleksemələri isə dilin lüğət tərkibinin çox geniş linqvistik sistemi adlandırmışdır. O, zooleksemələr sisteminin həyatın, insan fəaliyyətinin çoxcəhətli yatırımları ilə bağlılığını gerçəkləşdirən yatırım olduğunu aşkara çıxara bilmişdir.

Yusif Yusifov elmi yaradıcılığında dilçiliyin fəlsəfi məsələlərinə daha çox önəm vermiş. Azərbaycan dili materialları fonunda obyektiv zamanı nitqdə gerçəkləşdirən linqvistik örnəklərin geniş yer tutduğunu müəyyənləşdirmiş, həyatın başlanğıcından ara vermədən irəliyə doğru yol gedən zamanın, yəni yaşadığımız, həmişə hərəkətdə olduğumuz maddi ələmin - gerçəkliyin varlığının bu önəmli göstəricisinin linqvistik izah görümlərinin bölgüsü verilmiş və onlar üzərində yətləri şəkildə elmilik prinsipi gözlənilməklə nəzəri linqvistik ümumləşdirmələr aparılmış, hər birinin özəllikləri üzə çıxarılmış, aralarındakı qarşılıqlı münasibətlər təhlil süzgecindən keçirilmiş, hamısının bir özəkdə sistem yaratdığı aydınlaşdırılmışdır.

Zamanın insan həyatı üçün heyrət doğuran önəmliyi ancaq (yalnız) dilin köməkliyi ilə açıqlanılır, onun özək göstəricisi hesab edilən sözün heyranediciliyi gücü ilə anlaşılır. AZərbaycan ədəbiyyatının yaraşığı böyük, Səməd Vurğunun elmiliyə söykənən bədii yaradıcılığında seçilən örnəklər fəlsəfi araşdırmalarda çox mücərrəd verilməsi obyektiv zamanın mahiyyətini, özəlliklərini olduqca sadə, aydın şəkildə açıqladıqlarına görə çox dəyərlidirlər:

*Zaman bizə bir anadır,
Biz zamanın övdlarıdır.*

tik ifadə görümünün hər birinin funksiyalarını açıqlamışdır. Yusif Yusifov ilk dəfə Azərbaycan dilində zaman anlayışının linqvistik göstəriciləri arasında aparıcı yer tutan feilin qrammatik zaman şəkilçiləri ilə zaman zərfliklərinin eyni yox, fərqli, ayrıncı funksiyaları yerinə yetirdiklərini sübut etmişdir. İş, hal və hərəkətin icra vaxtını bildirməyə xidmət göstərən zaman şəkilçiləri ilə zaman zərfliklərindən bir-birindən fərqli konkret vəzifələrini açıqlaya bilməsi Yusif Yusifovun adı ilə bağlıdır.

Belə ki, o, hər iki aparıcı funksiyanın daşıyıcıları arasında fərq nəzərə alınmadığından zaman zərfliklərinin aydınlaşdırılması zamanı yanlışlığa yol verdiyi göstərilməmişdir. Dilçilik ədəbiyyatında zaman zərfliyinin sadə cümlədə iş, hal, hərəkətin icra zamanını bildirdiyi qeyd edilmişdir. Qrammatikanın morfologiya bölməsində zaman zərfinə də o cür tərif verilmişdir: "Hal və hərəkətin icrası zamanını hal-vəziyyət və hadisənin vaxtını bildirən zərflərə zaman zərfləri deyilir". Təriflərdən belə çıxır ki, zaman zərfləri və zərfliyi hal-hərəkətin icra vaxtını müstəqil ifadə edir. Yusif Yusifov başlıca, özək örnəklərə, həssas dil və dilçilik duyumlarına söykənərək hal-hərəkətin icra vaxtını müstəqil bildirən zaman zərfləri, zaman zərflikləri yox, feilin qrammatik zaman şəkilçiləri olduğunu göstərir. Cümlədə zaman zərfləri və zərfliyi iştirak etməyə, işlənməyə də qrammatik zaman şəkilçilərinin köməyi ilə iş, hal və hərəkətin icra vaxtını müəyyənləşdirilir.

Araşdırıcı fikrincə, zaman zərfləri və zərfliklərinin başlıca funksiyaları isə hal-hərəkətin görülmə, icra olunma

vaxtını dəqiqləşdirmək, konkretləşdirməkdir.

Yusif Yusifov SSR Dövlət Xalq Təhsili komitəsinin 29 noyabr 1991-ci il (№ 122189-d) qərarı ilə Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti elmi adı, SSR Nazirlər soveti nəzdində Ali attestasiya komissiyasının 29 yanvar 1992 (protokol, № 505) -ci il tarixli qərarı ilə "Ümumi dilçilik" ixtisası üzrə Baş elmi işçi (professor) adı verilmişdir. Elmlər Akademiyası sistemində Baş Elmi işçi professoru bərabər ən yüksək elmi ad sayılır.

Yusif Yusifov Qroznı şəhərində (Çeçenistan respublikasının Çeçenistan dövlət uni versitetində etnoqrafik məzmunlu Azərbaycan zooleksemələrinin özəllikləri mövzusunda çıxışına görə 11-12sentyabr 2018-ci ildə Çeçenistan Respublikası Elmlər Akademiyası Prezidenti, tarix elmləri doktoru, professor Ş.A.Tanurovun imzaladığı sertifikatla təltif edilmişdir. O, əyani aspiranturada təhsil aldığı illərdə bir neçə dəfə Moskva şəhərindəki V.I.Lenin adına SSR Dövlət kitabxanasında qorunub saxlanılan dəyərli elmi qaynaqlarla yaxından tanış olmuş, onlardan yaradıcılıqla yararlanmışdır. Həmçinin SSR Elmlər Akademiyasının nəzdində SSR Dilçilik İnstitutunun, eləcə də Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin tanınmış dünya şöhrətli alimlərlə görüşmüş, onlardan dəyərli elmi məsləhətlər almışdır. Yusif Yusifov SSR Dövlət kitabxanasında istifadə etdiyi X-99166-323 f-k oxucu

biletini indiyədək saxlayır.

Yusif Yusifovun müsbət keyfiyyətlərindən biri dərslərini elmi-metodik səviyyədə aparmağa çalışması, tələbələrə tədris etdiyi fənnə maraqla oyanmağı bacarmasıdır. O, həmişə yeniliyə meyil edən müəllimlərdəndir. Yusif Yusifov elmi araşdırmalarında, eləcə də mühazirə və seminar məşğələlərində mücərrədlik və realıq, yəni gerçəklik arasında sıx bağlılığa böyük əhəmiyyət verir. Bu elmi-metodik üsuldən bəhrələnməyən, istifadə etməyən önəmliyyəni diqqətə yönəltməyi vacib sayır. O, pedaqoji fəaliyyətində dilçilik məsələlərinin tələbələrə öyrədilməsi prosesində mücərrəd məsələləri tələbələrə öyrədəndə həmin məsələlərin realıqla, gerçəkliklə bağlılığını unutmur. Məsələn, dilçiliyin qrammatika şöbəsi dilçiliyin mürəkkəb xarakterli bölməsi sayılsa da, bütövlükdə gerçəkliyi əks etdirdiyini nəzərə alır. Onun fikrincə, qrammatikaya yalnız mücərrəd məzmunlu bir bölmə kimi baxılmamalıdır. Yusif Yusifov dilimizin qrammatikasına dair yazılmış monoqrafiyə və dərsliklərdə, həmçinin onun tədrisi prosesində göstərilən fəndəki mücərrədliyin bərbəxə realıqla, gerçəkliklə bağlılığına toxunulmaması müəyyən çətinliklərlə, anlaşılmaqla qarşılaşmaya səbəb olur. Qrammatikanın morfoloji və sintaktik təhlil prosesində müəyyən mübahisələrin, çətinliklərin həllində reallığa, gerçəkliyə aid qaynaqlara söykənilmədiyinə görə bir çox məsələlərin açıqlanmadığı üzə çıxır.

(Davamı var)